

УДК 343.2/.7:343.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.4>

СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ СЛУЖБОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ЧИ ГРОМАДСЬКИХ ОBOB'ЯЗКІВ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ

Вознюк А.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626*

Вознюк А.А. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків: поняття, ознаки, види.

У статті досліджено особливості спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, а також з'ясовано їх поняття, ознаки, види та значення для кримінально-правової кваліфікації. Обґрунтовано, що спеціальний потерпілий у таких випадках є не лише носієм індивідуальних прав і благ, а й суб'єктом суспільно значущої діяльності, посягання на якого створює загрозу нормальному функціонуванню відповідних державних чи громадських інститутів.

Встановлено, що визначальною ознакою цієї категорії потерпілих є наявність змістовного зв'язку між кримінальним правопорушенням і виконанням потерпілим службових, професійних чи громадських обов'язків. Такий зв'язок може виявлятися у вчиненні посягання під час виконання відповідних обов'язків, після їх виконання як форми помсти або з метою впливу на подальшу поведінку потерпілого. Саме цей зв'язок зумовлює підвищену суспільну небезпечність відповідних посягань і виправдовує існування спеціальних кримінально-правових норм.

У результаті аналізу положень Кримінального кодексу України зроблено висновок, що чинна модель кримінально-правової охорони таких потерпілих характеризується фрагментарністю, неоднорідністю законодавчої техніки та відсутністю єдиного підходу до закріплення відповідних ознак у диспозиціях норм. Це ускладнює правозастосування, зокрема відмежування спеціальних норм від загальних, а також правильне встановлення мотиву, мети та спрямованості посягання.

Доведено доцільність розмежування службових, професійних і громадських обов'язків як самостійних підстав спеціального кримінально-правового захисту. Перспективним напрямом удосконалення законодавства визнано уніфікацію підходів до кримінально-правової охорони таких осіб, зокрема з урахуванням напрацювань проекту Кримінального кодексу України. Це дало б змогу підвищити системність, передбачуваність та ефективність кримінально-правового регулювання у цій сфері.

Ключові слова: потерпілий, журналіст; працівник правоохоронного органу; військовослужбовець; захисник; суддя; представник влади; службова особа; державний та громадський діяч; заручник; життя та здоров'я; власність; воля, честь та гідність; авторитет органів державної влади; посягання на життя; погроза або насильство; знищення або пошкодження майна; перешкоджання діяльності; військові кримінальні правопорушення; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; кваліфікація.

Vozniuk A.A. Special victims in connection with the performance of official, professional, or public duties: concept, characteristics, and types.

The article examines the specific features of special victims in connection with the performance of official, professional, or public duties and clarifies their concept, characteristics, types, and significance for criminal law classification. It is argued that, in such cases, a special victim is not only the holder of individual rights and interests, but also an actor engaged in socially significant activity, an encroachment upon whom poses a threat to the normal functioning of the relevant state or public institutions.

It is established that the defining feature of this category of victims is the existence of a substantive link between the criminal offense and the victim's performance of official, professional, or public duties. Such a link may manifest itself in the commission of an offense during the performance of the relevant duties, after their completion as a form of retaliation, or with the aim of influencing the victim's future conduct. It is precisely this connection that accounts for the increased social danger of such offenses and justifies the existence of special criminal law provisions.

Based on an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, it is concluded that the current model of criminal law protection for such victims is characterized by fragmentation, inconsistency in legislative technique, and the absence of a unified approach to the incorporation of the relevant features into the dispositions of legal provisions. This complicates law enforcement, in particular the differentiation of special provisions from general ones, as well as the proper establishment of the motive, purpose, and direction of the offense.

The expediency of distinguishing official, professional, and public duties as independent grounds for special criminal law protection is substantiated. A promising direction for improving legislation is the unification of approaches to the criminal law protection of such persons, particularly taking into account the developments reflected in the draft Criminal Code of Ukraine. This would make it possible to enhance the coherence, predictability, and effectiveness of criminal law regulation in this area.

Key words: victim; journalist; law enforcement officer; servicemember; defense counsel; judge; public authority representative; official; state or public figure; hostage; life and health; property; liberty, honor, and dignity; authority of state bodies; attempt on life; threat or violence; destruction of or damage to property; obstruction of activities; military criminal offenses; criminal offense; criminal liability; legal classification.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінального законодавства України характеризується посиленням уваги до кримінально-правової охорони осіб, щодо яких кримінальні правопорушення вчиняються у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У КК України сформовано значний масив спеціальних норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу, власність і законну діяльність таких потерпілих. До них належать, зокрема, державні чи громадські діячі, працівники правоохоронних органів, судді, народні засідателі, присяжні, захисники, представники особи, журналісти, службові особи, громадяни, які виконують громадський обов'язок, а також інші особи, діяльність яких пов'язана з реалізацією публічно значущих функцій.

Запровадження спеціальних кримінально-правових норм щодо таких потерпілих зумовлене тим, що посягання на них створюють підвищену суспільну небезпечність, оскільки завдають шкоди не лише конкретній особі, а й належному функціонуванню державних, громадських або професійних інститутів. Водночас чинне кримінальне законодавство у цій частині характеризується фрагментарністю, неоднорідністю законодавчої техніки, нерівномірністю обсягу кримінально-правової охорони різних категорій потерпілих, а також складністю розмежування загальних і спеціальних норм.

Сучасний стан кримінального законодавства потребує переосмислення з позицій системності, правової визначеності та пропорційності кримінально-правових заборон. У цьому контексті особливого значення набуває оцінка доцільності збереження значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень і пошук більш уніфікованих підходів до кримінально-правової охорони таких осіб. Саме тому комплексне дослідження спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків є своєчасним і необхідним.

Метою статті є комплексний аналіз спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків, з'ясування їх поняття, ознак і видів, а також визначення основних напрямів удосконалення кримінально-правової охорони таких осіб.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання кримінально-правової охорони осіб, щодо яких посягання вчиняються у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків, а також проблеми кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень були предметом наукових досліджень у працях А.В. Андрушка, В.П. Беленка, Я.С. Безпалої, Є.М. Блажівського, А.В. Боровика, Л.П. Брич, Н.О. Гуторової, І.О. Давидович, Ю.П. Дзюби, Л.В. Дорош, О.О. Дудорова, К.П. Задой, Д.М. Каменського, О.О. Кирбятєва, В.А. Клименка, О.О. Книженко, В.Г. Кондратова, В.В. Кузнєцова, В.М. Куца, В.Р. Ладнюк, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, І.З. Сень, М.В. Сийплокі, І.М. Ткаченко, М.І. Хавронюка, В.В. Шаблістого, С.Д. Шапченка та інших учених.

Попри значний внесок цих дослідників, низка важливих питань дотепер залишається дискусійною. Зокрема, у кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння поняття спеціального потерпілого, критеріїв виокремлення відповідних категорій осіб і підстав підвищеної кримінально-правової охорони таких потерпілих. Неоднозначними залишаються також питання співвідношення загальних і спеціальних норм, меж криміналізації посягань на окремі категорії осіб та доцільності існування значної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень, побудованих за ознакою особливого статусу потерпілого. У зв'язку з цим необхідним є подальший науковий аналіз поняття, ознак, видів і кримінально-правового значення спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Для належного аналізу порушених питань насамперед доцільно звернутися до базових теоретичних положень кримінально-правової науки щодо поняття спеціального потерпілого, його ознак, видів та особливостей спеціальних кримінально-правових норм, спрямованих на охорону осіб, які виконують службові, професійні чи громадські обов'язки.

У кримінально-правовій доктрині потерпілого передусім розглядають як важливу кримінально-правову категорію, що відображає спрямованість кримінального правопорушення на заподіяння шкоди правам, свободам чи законним інтересам особи. Водночас серед науковців немає єдності щодо визначення поняття потерпілого та його кримінально-правових ознак у структурі складу кримінального правопорушення [1; 2; 3; 4; 5]. У зв'язку з цим, предметом активних наукових досліджень залишається також питання його правового статусу, зокрема виокремлення категорії спеціального потерпілого.

Вивчення наукової літератури свідчить про наявність різних підходів до визначення змісту поняття спеціального потерпілого. Так, А. А. Музика та Є. В. Лащук дійшли висновку, що аналіз соціальних і біологічних ознак потерпілих від кримінальних правопорушень засвідчує доцільність виокремлення спеціального потерпілого як самостійної категорії. На їхню думку, загальним потерпілим слід вважати особу, щодо якої у кримінальному законі використовується узагальнений термін «потерпілий». Натомість у випадках, коли правове становище, вік, стать або інші характеристики особи в кримінальному законі визначено за допомогою спеціального терміна, таку особу слід розглядати як спеціального потерпілого. Як приклади дослідники наводять представника влади, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 342 КК), а також неповнолітнього (ст. 304 КК) [6, с. 86]. Отже, однією з визначальних ознак спеціального потерпілого є нормативне закріплення його специфічних характеристик у кримінальному законі за допомогою спеціальних термінів. Водночас загальний потерпілий не завжди прямо позначається у диспозиції кримінально-правової норми: він може визначатися як через використання терміна «потерпілий» або «особа», так і опосередковано – через зміст відповідної норми. Показовим у цьому контексті є аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 185 КК (крадіжка). У диспозиції ч. 1 цієї статті законодавець визначає крадіжку як «таємне викрадення чужого майна», не використовуючи безпосередньо термін «потерпілий» або інше позначення особи, якій завдається шкода. Проте навіть за відсутності прямої вказівки на потерпілого його існування є очевидним і впливає зі змісту самої норми.

Зокрема, ключовим елементом об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є посягання на «чуже майно». Вживання категорії «чужого» логічно передбачає наявність іншої особи – власника або законного володільця такого майна, яка зазнає майнової шкоди внаслідок протиправного вилучення належного їй блага. Саме ця особа і виступає потерпілим, хоча прямо у диспозиції статті не названа.

З огляду на зазначене не можна повністю погодитися з позицією Є.В. Пилипенко, яка пов'язує поняття спеціального потерпілого виключно з прямим зазначенням його характерних ознак у формулюванні відповідного складу кримінального правопорушення. Дослідниця пропонує розглядати спеціального потерпілого як соціального суб'єкта, блага, праву чи законному інтересу якого кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння, а його характерні ознаки прямо визначені у диспозиції кримінально-правової норми [7, с. 113]. Водночас такий підхід видається надмірно звуженим, оскільки в окремих випадках спеціальні ознаки потерпілого можуть встановлюватися не лише шляхом їх безпосереднього текстуального закріплення, а й через зміст норми, її конструкцію та характер кримінально-правової охорони.

У свою чергу, Т.І. Присяжнюк визначає спеціального потерпілого як фізичну особу, для якої на момент вчинення злочину характерні спеціальні ознаки, передбачені в диспозиціях статей Особливої частини КК [8, с. 185]. Такий підхід акцентує увагу на часовому аспекті існування цих характеристик, оскільки саме їх наявність у момент вчинення кримінального правопорушення має вирішальне значення для встановлення складу кримінального правопорушення. Водночас спеціальні ознаки потерпілого визначаються не лише у диспозиціях статей Особливої частини КК. Свідченням цього є, зокрема, згадки про окремі категорії потерпілих у ст. 67 КК, де як обставину, що обтяжує покарання, передбачено вчинення кримінального правопорушення щодо таких осіб, як: особа похилого віку, особа з інвалідністю, особа, яка перебуває в безпорадному стані, особа, яка страждає на психічний розлад (зокрема недоумство чи інші вади розумового розвитку), малолітня дитина, жінка, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, подружжя чи колишне подружжя тощо.

Певну конкретизацію поняття спеціального потерпілого пропонує Р.Л. Максимович, який зазначає, що спеціальним потерпілим у кримінальному праві може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і

юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, якщо така шкода може бути заподіяна лише конкретній особі [9]. Таким чином, на відміну від підходу Є.В. Пилипенка, який використовує узагальнену категорію «соціальний суб'єкт», Р.Л. Максимович конкретизує як суб'єктний склад можливих спеціальних потерпілих, прямо вказуючи на фізичних і юридичних осіб, так і види шкоди, яка може бути їм заподіяна. Автор підкреслює індивідуалізований характер заподіяної шкоди, що також є важливою ознакою спеціального потерпілого.

Водночас у науковій літературі висловлюються й критичні міркування щодо використання категорії спеціального потерпілого. Зокрема, М. В. Сенаторов звертає увагу на те, що для обґрунтування існування спеціального потерпілого необхідно встановити наявність загального потерпілого, тоді як, на переконання вченого, у кримінальному законі така категорія фактично відсутня, на відміну, наприклад, від конструкції складу злочину із загальним суб'єктом [10, с. 103].

Позиція М.В. Сенаторова, безумовно, привертає увагу до методологічної проблеми співвідношення загального та спеціального потерпілого. Водночас така аргументація не виключає можливості використання категорії спеціального потерпілого у кримінально-правовій доктрині. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення загального потерпілого, у низці кримінально-правових норм законодавець прямо визначає особливі характеристики особи, які обмежують коло можливих потерпілих. У таких випадках відповідні ознаки набувають кримінально-правового значення, зокрема для кваліфікації кримінального правопорушення чи призначення покарання, що й обумовлює доцільність використання у науці поняття спеціального потерпілого. З огляду на зазначене не можна погодитися з позицією Н.М. Плисюк, яка зводить кримінально-правове значення потерпілого до обов'язкової ознаки відповідного складу злочину та його впливу на кримінально-правову кваліфікацію [11, с. 94]. Як було обґрунтовано, цим не вичерпується кримінально-правове значення спеціального потерпілого. Щонайменше він має значення і для призначення покарання.

Аналіз наведених наукових підходів дає підстави виокремити основні ознаки спеціального потерпілого у кримінальному праві. По-перше, спеціальний потерпілий є фізичною чи юридичною особою, правам, свободам чи законним інтересам якої кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння. По-друге, така особа характеризується наявністю додаткових ознак, які безпосередньо закріплені у диспозиції відповідної кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту. По-третє, ці ознаки можуть бути пов'язані із соціальним статусом, професійною діяльністю, віком, правовим становищем або іншими характеристиками особи. По-четверте, встановлення спеціальних ознак потерпілого має істотне значення для кримінального права та практики його застосування, зокрема для визначення наявності складу кримінального правопорушення та призначення покарання.

Узагальнюючи викладене, **спеціального потерпілого** доцільно визначати як фізичну або юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння та яка характеризується додатковими юридично значущими ознаками, що безпосередньо закріплені в диспозиції кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту. Саме ці ознаки обмежують коло можливих потерпілих, мають значення для кримінально-правової кваліфікації діяння та призначення покарання, а також визначають особливості кримінально-правової охорони окремих категорій осіб.

Кримінально-правова охорона спеціальних потерпілих у низці випадків забезпечується за допомогою спеціальних кримінально-правових норм. Для їх належного аналізу слід насамперед звернутися до загального розуміння спеціальної кримінально-правової норми. Так, І. З. Сень визначає спеціальну кримінально-правову норму як охоронну (заборонну) норму, що є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в окремих випадках — і меж кримінально-правового регулювання певного виду суспільних відносин. Водночас дослідниця слушно наголошує, що для вирішення питання конкуренції загальної та спеціальної норм визначальне значення має характер їх співвідношення, у зв'язку з чим спеціальні норми можуть бути абсолютно або відносно спеціальними [12, с. 88, 107-108].

Подібний підхід простежується і в працях В.О. Навроцького, який зазначає, що спеціальна норма повинна містити всі ознаки загальної норми, але водночас включати додаткові ознаки, які виокремлюють її з-поміж загальної [13, с. 268-269]. Аналогічної позиції дотримуються О.О. Дудоров і М.І. Хавронюк, які визначають спеціальну норму як таку, що передбачає відповідальність за те саме діяння, що й загальна, однак містить додаткові ознаки складу кримінального правопорушення, не передбачені загальною нормою [14, с. 131]. Отже, основною рисою спеціальної кримінально-правової норми є її похідний характер і наявність додаткової ознаки, яка зумовлює особливості кримінально-правової оцінки вчиненого.

У контексті цього дослідження такою додатковою ознакою виступає спеціальний потерпілий. Саме через указівку на особливий статус потерпілого законодавець диференціює кримінальну від-

повідальність, підкреслюючи підвищену суспільну небезпечність посягання на осіб, які виконують публічно значущі функції. До таких норм належать положення КК, що встановлюють відповідальність за посягання на осіб у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків.

Аналіз відповідних положень закону про кримінальну відповідальність дає підстави виокремити такі основні групи спеціальних потерпілих:

- 1) державні чи громадські діячі;
- 2) працівники правоохоронних органів та інші представники влади;
- 3) судді, народні засідателі та присяжні;
- 4) захисники та представники особи;
- 5) учасники кримінального провадження;
- 6) службові особи та громадяни, які виконують громадський обов'язок;
- 7) особи, потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків;
- 8) представники іноземної держави;
- 9) особи, які мають міжнародний захист;
- 10) журналісти;
- 11) суб'єкти виборчого процесу та процесу референдуму;
- 12) професійні спілки, політичні партії, громадські організації;
- 13) священнослужителі;
- 14) військовослужбовці та військові начальники.

Кримінально-правова охорона цих осіб забезпечується системою загальних і спеціальних норм. Водночас саме спеціальні норми мають визначальне значення, оскільки враховують специфіку правового статусу потерпілих і характер виконуваних ними службових, професійних чи громадських обов'язків. До таких норм належать положення, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю, честь і гідність, статеву свободу зазначених осіб, за погрозу чи застосування до них насильства, за умисне знищення або пошкодження їхнього майна, захоплення їх як заручників, а також за незаконне втручання в їхню діяльність або перешкоджання їй.

Для кращого розуміння системи відповідних норм положення кримінального законодавства доцільно узагальнити у таблиці 1.

**Таблиця 1. Спеціальні норми,
що забезпечують кримінально-правову охорону спеціальних потерпілих
у зв'язку з виконанням службових, професійних та громадських обов'язків**

Вид спеціального потерпілого	Стаття КК, що забезпечує його кримінально-правову охорону
Державний та громадський діяч	Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163); Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344); Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346); Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351); Перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1); Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 351-2).

Працівник правоохоронного органу та інші представники влади	<p>Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342);</p> <p>Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343);</p> <p>Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345);</p> <p>Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347);</p> <p>Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348);</p> <p>Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349).</p>
Суддя, народний засідатель чи присяжний	<p>Втручання в діяльність судових органів (ст. 376);</p> <p>Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377);</p> <p>Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378);</p> <p>Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379).</p>
Захисник та представник особи	<p>Втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397);</p> <p>Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398);</p> <p>Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399);</p> <p>Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400).</p>
Учасники кримінального провадження (свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст)	<p>Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).</p>
Службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок	<p>Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350);</p> <p>Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352).</p>
Особа, потерпіла у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків	<p>Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115);</p> <p>Зґвалтування особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку (ч. 2 ст. 152);</p> <p>Сексуальне насильство щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку (ч. 2 ст. 153).</p>
Представник іноземної держави	<p>Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443).</p>
Особа, яка має міжнародний захист	<p>Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист: напад на службові або житлові приміщення, викрадення або позбавлення волі, погрози (ст. 444).</p>
Журналіст	<p>Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171);</p> <p>Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції (ст. 163);</p> <p>Погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1);</p> <p>Умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1);</p> <p>Посягання на життя журналіста (ст. 348-1);</p> <p>Захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1).</p>

Суб'єкт виборчого процесу та процесу референдуму	Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157).
Професійні спілки, політичні партії, громадські організації	Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170).
Священнослужитель	Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180).
Військовослужбовець та військовий начальник	Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1); Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405); Непокора (ст. 402); Невиконання наказу (ст. 403); Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404); Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1).

Особливість цих норм полягає в тому, що вони спрямовані на охорону не лише особистих благ потерпілого, а й суспільних відносин, пов'язаних із належним виконанням ним соціально значущих функцій. Саме тому законодавець установлює підвищений рівень кримінально-правової охорони таких осіб, що зумовлено необхідністю забезпечення безперешкодного виконання ними покладених обов'язків і захисту відповідних суспільних інтересів. Підвищена суспільна небезпечність посягань на таких потерпілих полягає в тому, що вони завдають шкоди не лише конкретній особі, а й нормальному функціонуванню державних чи суспільних інститутів. Саме цим зумовлено передбачення в кримінальному законі спеціальних підстав відповідальності за посягання на їхнє життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу, власність і законну діяльність.

Водночас для правильної кримінально-правової оцінки посягань на таких осіб важливим є не лише формальне встановлення їх належності до певної категорії спеціальних потерпілих, а й з'ясування характеру зв'язку між вчиненим кримінальним правопорушенням і виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. У цьому аспекті визначальним є те, що відповідне посягання зумовлене саме публічно значущою діяльністю потерпілого, його правовим статусом або виконуваною ним суспільно корисною функцією. Тому вирішальне значення має не лише момент вчинення діяння, а насамперед його мотиваційний і функціональний зв'язок із діяльністю потерпілого.

У теорії кримінального права, як зазначає А.В. Боровик, сформувалися три основні підходи до тлумачення юридичних конструкцій «у зв'язку з виконанням службових обов'язків», «у зв'язку з діяльністю» та подібних до них: 1) як вказівки на мотив кримінального правопорушення; 2) як вказівки на мету кримінального правопорушення; 3) як вказівки одночасно на мотив і мету кримінального правопорушення. У літературі також висловлено позицію, відповідно до якої такі конструкції можуть позначати час вчинення кримінального правопорушення або його обстановку [15, с. 40].

Водночас наведені підходи не виключають того, що в кожному конкретному випадку зміст відповідної юридичної конструкції має встановлюватися з урахуванням особливостей диспозиції кримінально-правової норми та фактичних обставин вчиненого.

Досліджуваний зв'язок може виявлятися у різних формах. По-перше, кримінальне правопорушення може бути вчинене безпосередньо під час виконання потерпілим відповідних обов'язків, коли протиправний вплив спрямовано на негайне перешкоджання його діяльності. По-друге, посягання можливе після виконання таких обов'язків, коли воно виступає формою помсти за вже вчинені дії, ухвалені рішення, висловлену позицію чи інше правомірне виконання особою покладених на неї функцій. По-третє, відповідне діяння може бути спрямоване на залякування потерпілого з метою вплинути на його подальшу поведінку та примусити до відмови від належного виконання службових, професійних або громадських обов'язків у майбутньому. Отже, у таких випадках кримінально-правового значення набуває не випадковий збіг обставин, а саме змістовний зв'язок посягання з виконанням потерпілим суспільно значущих функцій.

У більшості випадків такий зв'язок у законі про кримінальну відповідальність позначається шляхом прямої вказівки на те, що відповідне посягання вчиняється у зв'язку зі здійсненням потерпілим службової, професійної чи громадської діяльності. Наприклад, у статтях 345-1, 347-1, 348-1 КК використано конструкцію «у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності». Такий підхід загалом дає змогу нормативно відобразити специфіку суспільної небезпечності

відповідних посягань і підкреслити, що кримінально-правове значення має не лише особа потерпілого як така, а й характер виконуваної нею соціально значущої функції.

Водночас в окремих кримінально-правових заборонах таку конструкцію прямо не використано. Йдеться, зокрема, про диспозицію ст. 349-1 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за захоплення або тримання журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї як заручника з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Як слушно зауважує Ю.В. Гродецький, у цьому випадку фактично порушено вимоги законодавчої техніки та логіку єдиного підходу до опису ознак норм, покликаних відображати однакову специфіку суспільної небезпечності [16, с. 162]. На цю проблему звертає увагу також І.Б. Газдайка-Василишин, яка обґрунтовано вказує, що сучасний етап розвитку кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів характеризується збільшенням кількості спеціальних норм, розпорошеністю правового регулювання та певною казуїстичністю законодавчого підходу. Остання інколи виявляється у невдалому відтворенні конструкцій інших спеціальних норм, зокрема у ст. 349-1 КК [17, с. 8].

Крім прямої вказівки на вчинення посягання у зв'язку зі здійсненням відповідної діяльності, у кримінальному законі використовуються й інші юридичні конструкції для позначення такого зв'язку. Так, у ст. 350 КК йдеться про погрозу щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, з метою припинення їхньої діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує. Натомість у ст. 347 КК, яка передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, а також їхніх близьких родичів, відповідний зв'язок виражено через вказівку на вчинення діяння у зв'язку з виконанням службових обов'язків, примусовим виконанням рішень або здійсненням такої діяльності у минулому. Це свідчить про те, що законодавець не завжди використовує уніфіковану словесну форму для позначення досліджуваного зв'язку, однак його кримінально-правове значення при цьому залишається незмінним.

Отже, аналіз відповідних норм Особливої частини КК дає підстави стверджувати, що зв'язок кримінального правопорушення з виконанням потерпілим службових, професійних чи громадських обов'язків може бути відображений у законі як безпосередньо, так і опосередковано – через вказівку на мету, спрямованість або функціональний контекст посягання.

З'ясування характеру такого зв'язку неможливе без розмежування службових, професійних та громадських обов'язків, з виконанням яких закон пов'язує спеціальний кримінально-правовий захист потерпілого. Водночас законодавство не містить універсального визначення цих категорій, що ускладнює як їх теоретичне осмислення, так і практичне застосування відповідних кримінально-правових норм.

Професійні обов'язки пов'язані зі здійсненням особою діяльності, що потребує спеціальної підготовки, кваліфікації, фахових знань або особливого правового статусу. До таких випадків належить, зокрема, діяльність журналістів, захисників, представників особи, священнослужителів та інших суб'єктів, які реалізують важливі суспільні функції у відповідній професійній сфері. Фактично йдеться про обов'язки, зумовлені належністю особи до певної професії та змістом відповідної діяльності.

Службові обов'язки, своєю чергою, доцільно пов'язувати насамперед із виконанням функцій службової особи. З огляду на багатозначність терміна «служба», який може означати дію за значенням «служити», працю чи заняття як засіб існування, перебування в армії, відбування військового обов'язку або виконання в церкві релігійних обрядів [18], у контексті досліджуваних кримінально-правових норм його слід тлумачити обмежувально – як такий, що стосується обов'язків представника влади або особи, наділеної організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими повноваженнями. У такому розумінні службові обов'язки хоч і тісно пов'язані з професійними, однак не охоплюються ними повністю, оскільки мають власну функціональну та правову специфіку.

Громадські обов'язки характеризуються тим, що особа виконує суспільно корисні функції в інтересах держави, територіальної громади чи суспільства загалом поза межами своєї службової або професійної діяльності. Саме ця ознака дає змогу відмежувати їх від службових і професійних обов'язків та водночас пояснює, чому кримінальний закон у низці випадків надає самостійну охорону особам, які виконують громадський обов'язок.

Законодавець пов'язує спеціальний статус потерпілого не лише з його належністю до певної соціальної чи професійної групи, а насамперед із функцією, яку він виконує, та із суспільною цінністю, що потребує додаткового правового захисту. Саме тому кримінальне правопорушення щодо журналіста посягає не лише на його особисту безпеку чи недоторканність, а й на свободу професійної діяльності та право суспільства на одержання інформації; посягання на суддю, присяжного

або захисника одночасно створює загрозу належному здійсненню правосуддя; посягання на працівника правоохоронного органу, представника влади чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, підриває нормальне функціонування механізму забезпечення правопорядку.

У цьому виявляється особлива суспільна небезпечність кримінальних правопорушень, учинених щодо спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків. Такі діяння мають подвійний характер: з одного боку, вони завдають шкоди конкретній особі — її життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, статевій свободі, власності, а з іншого — одночасно посягають на належне функціонування державних, громадських або професійних інститутів, які представляє потерпілий. Саме ця подвійна спрямованість зумовлює існування в кримінальному законі спеціальних норм, що встановлюють підвищену відповідальність за відповідні посягання.

Окрему увагу слід звернути на те, що у практиці застосування кримінального закону не завжди просто відмежувати посягання, учинене у зв'язку з виконанням особою службових, професійних чи громадських обов'язків, від посягання, зумовленого виключно особистими неприязними відносинами. Така проблема має принципове значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, оскільки саме наявність відповідного зв'язку обґрунтовує застосування спеціальної норми. Тому в кожному конкретному випадку необхідно встановлювати не лише об'єктивні обставини вчиненого, а й мотив, мету, характер попередніх відносин між винним і потерпілим, а також те, чи була діяльність потерпілого визначальним чинником, що зумовив посягання.

Таким чином, розмежування службових, професійних і громадських обов'язків має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки дає змогу точніше визначити підстави спеціального кримінально-правового захисту, забезпечити правильну кваліфікацію вчиненого та окреслити напрями подальшого вдосконалення кримінального законодавства. Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням таких обов'язків становлять окрему кримінально-правову категорію, що характеризується поєднанням спеціального статусу особи, виконанням нею суспільно значущих функцій і наявністю змістовного зв'язку між відповідною діяльністю та вчиненим посяганням. Саме сукупність цих ознак зумовлює особливості кримінально-правової охорони таких осіб і пояснює виокремлення в КК спеціальних норм, спрямованих на їх підвищений захист.

Не менш важливим є й питання про межі кола спеціальних потерпілих. Хоча кримінальний закон передбачає низку окремих категорій осіб, які користуються підвищеним захистом, однак з розвитком суспільних відносин можуть з'явитися нові види публічно значущої діяльності, представники яких також можуть зазнавати підвищеного ризику у зв'язку з виконанням своїх обов'язків. Це зумовлює потребу як у подальшому науковому осмисленні ознак спеціального потерпілого, так і в удосконаленні законодавчих підходів до кримінально-правової охорони осіб, діяльність яких має важливе значення для суспільства й держави.

У цьому контексті перспективним видається вдосконалення законодавства шляхом уніфікації підходів до кримінально-правової охорони потерпілих у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків і водночас усунення надмірної фрагментарності спеціальних норм. У теорії кримінального права існують різні підходи до вирішення цього питання: одні науковці підтримують скорочення кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень (І.Б. Газдайка-Василишин [17, с. 18], І.З. Сень [12, с. 154], О.М. Шармар [19, с. 167]), інші, навпаки, обстоюють необхідність подальшої диференціації кримінально-правової охорони залежно від особливостей статусу потерпілого (І.М. Федішин [20, с. 577]).

Показовою в цьому аспекті є модель, запропонована авторами проєкту КК, відповідно до якої кримінальне правопорушення визнається вчиненим у зв'язку з реалізацією потерпілою людиною суб'єктивного права в публічних інтересах чи виконанням нею юридичного обов'язку, якщо його вчинено з метою перешкодити такій діяльності, змінити характер відповідної поведінки або помститися за неї незалежно від часу, що минув з моменту її здійснення (п. 6 ч. 2 ст. 1.1.1) [21]. Зазначена обставина в дещо іншій модифікації — як вчинення умисного злочину щодо людини чи близької їй особи у зв'язку зі здійсненням нею службових повноважень, виконанням професійних обов'язків, юридичного обов'язку або використанням суб'єктивного права в публічних інтересах — передбачена в проєкті КК як така, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь у різних розділах його Спеціальної частини.

Це дає підстави порушити питання про можливість відмови від низки спеціальних кримінально-правових норм, що забезпечують охорону спеціальних потерпілих у зв'язку з виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків, з одночасним доповненням загальних норм кваліфікованими або особливо кваліфікованими складами, які посилювали б кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у зв'язку з реалізацією потерпілою особою суб'єктивного права в публічних інтересах чи виконанням нею юридичного обов'язку.

Запропонований у проєкті КК підхід свідчить про можливість переходу від казуїстичної моделі спеціальних заборон до більш уніфікованої моделі кримінально-правової охорони потерпілих

у зв'язку з виконанням ними публічно значущих функцій, що передбачає зменшення кількості спеціальних кримінально-правових норм і посилення відповідальності в межах загальних складів кримінальних правопорушень.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави визначати спеціального потерпілого як фізичну або юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння та яка характеризується додатковими юридично значущими ознаками, що безпосередньо закріплені в диспозиції кримінально-правової норми або встановлюються шляхом тлумачення її змісту.

Спеціальні потерпілі у зв'язку з виконанням службових, професійних чи громадських обов'язків становлять самостійну кримінально-правову категорію, виокремлення якої зумовлене підвищеною суспільною небезпечністю відповідних посягань. Особливість таких діянь полягає в тому, що вони посягають не лише на конкретну особу та її блага, а й на належне функціонування державних і громадських інститутів, представником або носієм функцій яких є потерпілий.

Вирішальне значення для кримінально-правової характеристики таких потерпілих має не лише їх належність до певної категорії осіб, а передусім наявність зв'язку між кримінальним правопорушенням і виконанням ними службових, професійних чи громадських обов'язків. Саме цей зв'язок визначає спеціальний характер потерпілого, впливає на кваліфікацію вчиненого та обумовлює застосування спеціальних кримінально-правових норм.

Такий зв'язок може проявлятися у різних формах: під час безпосереднього виконання потерпілим відповідних обов'язків, після їх виконання як помста за попередню діяльність або як засіб впливу на подальшу поведінку особи. Отже, його зміст не зводиться лише до часового збігу посягання з виконанням обов'язків, а має встановлюватися з урахуванням мотиву, мети, спрямованості діяння та характеру діяльності потерпілого.

Аналіз кримінального законодавства України засвідчив, що чинна модель охорони таких потерпілих є фрагментарною, побудованою без належної уніфікації законодавчих конструкцій. Це проявляється в неоднаковому способі опису зв'язку посягання з виконанням потерпілим відповідних обов'язків, різному обсязі охорони окремих категорій осіб і наявності значної кількості спеціальних норм, що ускладнює правозастосування.

У зв'язку з цим перспективним є вдосконалення кримінального законодавства шляхом більшої систематизації та уніфікації кримінально-правової охорони спеціальних потерпілих. Одним із можливих напрямів є переосмислення доцільності збереження надмірної кількості спеціальних складів кримінальних правопорушень і посилення ролі загальних норм із кваліфікуючими ознаками, що відображали б вчинення посягання у зв'язку з реалізацією потерпілим публічно значущих функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В.І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001431094>.
2. Вознюк А.А., Кузьмічова-Кисленко Є.В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 210–218. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32251e37-c396-4bdf-a369-740285fe33e8/content>.
3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Вид-во: Кроссроуд, 2008. 364 с.
4. Ткаченко І.М. Потерпілий як соціальний суб'єкт у кримінально-правовому вимірі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5, ч. 3. С. 109–114. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.15>.
5. Ткаченко І.М. Класифікація кримінально-правових ознак потерпілого: теоретичні засади та правозастосовні орієнтири. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1(2). С. 467–482. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.72>.
6. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ: Паливода А.В., 2011. 192 с. URL: <https://surl.li/habljj>.
7. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Северодонецьк, 2018. 228 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf.
8. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 214 с.

9. Максимович Р.Л. Про спеціального потерпілого в Кримінальному кодексі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2024. № 3. DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-10>.
10. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В.І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SenatorovMono.pdf.
11. Плисюк Н.М. Потерпілий у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Університетські наукові записки*. 2017. № 2. С. 93-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_2_11.
12. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 280 с.
13. Навроцький ВО. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
15. Боровик А. Актуальні питання тлумачення юридичної конструкції «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» у складах кримінальних правопорушень проти представників влади. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 36-42. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2023-2-6>.
16. Гродецький Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності у сфері підготовки та поширення масової інформації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 146-172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.260526>.
17. Газдайка-Василишин І.Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 3-19. <https://lib-gero.pnu.edu.ua/handle/123456789/16394>.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
19. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 163-168. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.25>.
20. Федешин І.М. Кримінально-правовий аспект охорони державної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 572-577. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/136>.
21. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 22 лютого 2026 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026